

II. Meşrutiyet Yıllarında Selanik Vilayeti'nin İdari ve Mülki Yapısı*

Ayşe ERYAMAN¹

¹Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, eryamanayse@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received:
25.04.2017

Kabul Tarihi/Accepted:
24.12.2017

Yayın Tarihi/Published:
27.12.2017

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi, diğer tüm alanlarda olduğu gibi idari ve mülki alanlarda da yeni bir anlayış tarzının uygulandığı bir dönem olmuştur. Benimsenen bu yeni ilkelerin Selanik Vilayeti'ne yansımaları görülmüştür. Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte benimsenen yeni ilkeler çerçevesinde Selanik Vilayeti'nde idari ve mülki alanda yapılan değişiklikler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve dönemin basını çerçevesinde incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda Selanik Vilayeti'nin idari yapısında meydana gelen en dikkat çekici değişikliğin üçüncü sınıf sancak statüsünde bulunan Taşoz Sancağı'nın, birinci sınıf kaza haline dönüştürülerek Drama Sancağı'na bağlanması olduğu saptanmıştır. Ayrıca Siroz Sancağı'na bağlı kazalardaki nahiyelerde yeni düzenlemeler yapıldığı gibi; gerek sancakların ve gerek kazaların bazılarının sınıf statüsünde değişikliklere gidildiği de saptanmıştır. Mülki politikalar kapsamında değerlendirildiğinde ise, Selanik Vilayeti valilerinin, 1908'de Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması ile kabul edilen il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören, “valilerin düzeni korumak, bayındır işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek” konusunda verdiği gerekli yetki ve takdir hakkı doğrultusunda faaliyette buldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Selanik, İdari ve Mülki Teşkilat.

Administrative and Institutional Structure of the Province of Thessaloniki in the Second Constitutional Monarchy

ABSTRACT

In the Second Constitutional Period of Ottoman Empire, a novel approach was reflected on every area including administrative and civil fields. Those novel principles had impacts also in Thessaloniki Province. In this study, within the frame of novel principles adapted after the proclamation of Second Constitution, changes in administrative and civil areas in Thessaloniki were examined and evaluated using the Ottoman Archives of the Prime Ministry and publications in press. As a result of the analyses, it was determined that the most remarkable change in the administrative structure of Thessaloniki was that Thasos Sanjak, which was holding the status of third class sanjak, was transformed into a first class district and conjoined to Drama Sanjak. Also, novel regulations in towns and changes in class status of sanjaks and districts were observed. In terms of civil policies, the governors in Thessaloniki acted in line with the necessary authorization and discretion provided by proclamation of Ottoman Basic Law in 1908, which provided decentralized authority and segregation of duties by pronouncing the duties of governors as “maintaining order, conducting public works, and conducting local works.”

Keywords: Second Constitution, Thessaloniki, Administrative and Civil Organization.

*Bu makale, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD'da tamamlanan “Osmanlı Devleti'nin Selanik Politikaları (1908-1912)” adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

1. GİRİŞ: OSMANLI DEVLETİ'NDE İDARİ BİRİMLERİN OLUŞMASINA KISA BİR BAKIŞ

Osmanlı Devletin'de idari birimler, ilk katılan şehirlere “Bey”ler tayin edilerek oluşturulmuş, müteakiben sancak teşkilâtının kurulmasıyla da idarî birimlerin temeli atılmıştır. Daha sonra Rumeli ve Anadolu'da ülke sınırları genişleyince 1362 yılında ilk merkezi Filibe olan Rumeli Eyaleti ve 1391 yılında merkezi Ankara olan Anadolu Eyaleti kurulmuştur (Sezen, 2006: VII). Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde klasik şekliyle, taşra idaresinin temel birimi sancak olmuştur. Sancağın idarecisi, bir subay olan sancak beyidir. Bir sancaklar grubu da Beylerbeyi tarafından yönetilen eyaleti meydana getirmektedir (İnalçık, 1995: 550; Çadırcı, 2007: 97). Bu yapılanma içinde; fethinin ardından 1455'te sancak olarak teşkilatlandırılan Selanik, Rumeli Eyaleti'nin sol kolunu teşkil eden (Delilbaşı, 1989: 59),¹ Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı 36 sancaktan biri olup, merkez kazasıdır (Gökaçtı, 2001: 343).

17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin âdem-i merkezileştirilmesi hızla ilerlemiştir. Tımar askerinin önemindeki nispi düşme ve maaşlı nizami asker sayı ve masrafındaki artma ile birlikte, merkezi hükümetin sancaklara ilgisi çoğunlukla mali ve bundan daha az bir düzeyde askeri bir nitelik kazanmıştır. Bununla birlikte, devletin gelirlerinin iltizama verilmesi yeni bir çeşit feodalizmin ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu duruma kesin bir kararlilikla son vermek isteyen II. Mahmut, tüm dikkatini merkezi hükümetin otoritesini eyaletlerde yerleştirmeye çalışmıştır (Lewis, 2007: 380). Tanzimat'la birlikte; eyaletlerin idaresinde yeni düzenlemelere gidilerek (Sezen, 2006: VII),² Ali ve Fuat Paşalar, ülkenin ihtiyaç duyduğu idari ve mülki düzenlemeleri yapmak üzere bir nizamname hazırlamışlardır (Ortaylı, 1985: 52).³ 8 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren “Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi”ne göre; ülke, vilayet denen dairelere ayrılacak ve dairelerin başında da birer vali bulunacaktır. Vilayetler uygun sayıda sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiye, köy ve mezralara ayrılacaktır (Sezen, 2006: VII; Lewis, 2007: 384). Vilayet Nizamnamesi ile uzun süredir uygulanmakta olan eyalet yönetiminden vilayet sisteminde geçilmiş, ülke vilayet, sancak, kaza ve köylere ayrılmıştır. Bu teşkilatlanmada vilayetlerin yönetimi valiye, sancağınki mutasarrıfa ve kazanınki ise kaymakama verilmiştir. Bu nizamnamenin amacı “halkın yönetime katılması” ve “merkeziyetçiliğin hafifletilmesi”ni sağlamaktır (Eryılmaz, 1997: 47). 1864 Nizamnamesi, bir süre sonra, uygulamadaki görülen aksaklıklarda dikkate alınarak “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” adıyla yeniden formüle edilmiştir. Ocak 1871 yılında yayınlanan yeni nizamname, ülkenin Rumeli kesiminde 10 vilayet, Anadolu ve Arabistan kesiminde 16 vilayet, Afrika kesiminde ise bir vilayet olmak üzere toplam 27 vilayette uygulamaya konulmuştur (Törük, 1945: 171). Bu yeni idari yapılanma içinde, Osmanlı Devleti'nin Rumeli toprakları 1864'ten sonra altı idari birime (vilayete) bölünmüştür. Bu vilayetler; Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, İşkodra ve Kosova Vilayetleri'dir (Adanır, 2001: 3). Böylece Selanik, Osmanlı Devleti'nin temel idari yapılanması olan bir vilayet olarak belirlemiştir (Georgeon, 1999: 114).

Bundan sonraki aşamada; vilayet idaresi sorunu 1877'de Osmanlı Meclisi Mebusan'ının ilgisini çekmiştir. Bu nedenle Kanuni Esasi hazırlanırken ülke yönetimi ile ilgili konular tekrar gündeme gelmiş ve Kanuni Esasi'ye yönetimle ilgili yeni hükümler konmuştur. Bu hükümlere göre vilayet yönetimi

¹Selanik'in Osmanlı egemenliğine geçiş süreci hakkında ayrıntılı olarak bkz. Melek Delilbaşı, *Johannis Anagnostis "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)*, XVIII. Dizi-Sa.8, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 1.; Melek Delilbaşı, “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik”, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev: Ö. Arıkan, E. Güntekin, T. Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.73.; Melek Delilbaşı, “Selanik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı Venedik Savaşı (1423-1430)”, *Belleten*, C.XL, S.160, Ankara 1976, s. 573-588.; Melek Delilbaşı, “Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, *Belleten*, C.LI, S.199, Ankara 1987, s.75-106.

²Tanzimat döneminde Osmanlı mahalli idareleri için ayrıntılı olarak bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTKY, Ankara 2000, s. 33-34.

³Cevdet Paşa'nın tanıklığına göre, amaç eyalet ve sancakları daha büyük birimler halinde gruplandırmak ve bunları dikkatle seçilmiş yetenekli ve tecrübeli kişilerin yönetimi altına koymaktır. Bu kişilere geniş bir takdir yetkisi verilecek ve sadece çok önemli konularda İstanbul'a danışmak ihtiyacında olacaklardı. Bu yöntem bakanları ayrıca, adi rutin işlerden kurtaracak ve kendilerini önemli devlet işlerine vermelerini sağlayacaktı. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VII, Ankara 1947.

valilerin yetki genişliği temeline dayanmakta olup, iş bölümü ve görev ayrılığı ilkesi benimsenmiştir (Çadircı, 1985: 224). Bu noktada 101 maddelik yeni bir vilayet nizamnamesi tasarısı Meclis-i Mebusan'da görüşülüp kabul edilmiş, fakat parlamento kapatılınca tasarısı ve Kanun-i Esasi süresiz olarak rafa kaldırılmıştır. Bundan sonra, 1864 Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı il idaresinin esas kanunu olarak kalmıştır (Lewis, 2007: 386).

2. II. MEŞRUTİYET YILLARINDA SELANİK VİLAYETİ'NİN İDARİ VE MÜLKİ YAPISI

2.1. Selanik Vilayeti'nin İdari Yapısı

2.1.1. II. Meşrutiyet ile İdari Alanda Benimsenen Yeni Anlayış

II. Meşrutiyet yılları devlet kademelerinin hemen her alanında olduğu gibi idari ve mülki alanlarda da yeni anlayış ve uygulamaların benimsendiği bir süreci oluşturmaktadır. Bu noktada, 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin yürürlüğe konması, il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddenin uygulanması sorununu yeniden ortaya çıkarmıştır. Birbiri ardına iki özel komisyon tarafından, uzun inceleme ve görüşmelerden sonra Meclis'e 1910'da bir kanun tasarısı sunulmuştur. 26 Mart 1913'te İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı adıyla kabul edilen kanun, o zamandan beri Türk il idaresinin temeli olarak kalmıştır.

1913'te kabul edilen bu yeni yasa, valileri güçlendirmiştir. Diğer yandan vilayet merkezinde, valinin yanında vali yardımcısı, mektupçu, defterdar, jandarma alay komutanı, maarif müdürü, nafia müdürü, ziraat müdürü, defteri hakani müdürü, evkâf müdürü, nüfus müdürü, sıhhiye müdürü, umur-ı ecnebiye müdürü olmak üzere il şube müdürlerinin görev ve yetkilileri belirlenmiştir. Ülke yönetimi yine vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy olmak üzere öteden beri uygulanmaya devam edilen biçimini korumuştur (Eryılmaz, 1997: 52).

Benimsenen bu yeni anlayış çerçevesinde, II. Meşrutiyet döneminde idarecilere yetki genişliği ilkesinin kuvvetle müdafaa edildiği görülmektedir. Bu noktada, Kanuni Esasi'nin 108. maddesi; *"Vilayetin usul-ü idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesi üzerine müesses olup, derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır"* dediği gibi, 109. maddesi ise *"vilayat, liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleri ile senede bir defa merkezi vilayette içtima eden meclis-i umumi azasının suret-i intihabı bir kanunu mahsus ile tevsi olunacaktır"* şeklinde ifade edilmiştir. Yine 110. maddede ise; *"vilayet meclis-i umumiyesinin vazifesi yapılacak kanuni mahsusta beyan olunacağı vechle itibar sandıklarının teşkili, sanayi, ticaret ve filahatin teshili gibi umur-u nafiaya müteallik mevât hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzakerata şamil olmaktır"* denilmektedir (İttihat ve Terakki Gazetesi, 1 Ekim 1908: 1).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı vilayetlerinin idari tanzimi için bir talimatnameye gerek duyulduğundan bu konuda bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre; vilayette 30 bin nüfusu olan mahallerde birer kaza kurulacaktı. Vilayetin mülki ve askeri hudutları, idari ve askeri işlerin aksamadan işleyebileceği bir şekilde çizilecek, memurlar da ihtiyaca göre seçilecekti. Diğer taraftan her vilayetin merkez livalarında bu konular için birer komisyon kurulacak, vilayet dâhilinde yapılması gerekli olan ıslahatlar, yollar, bayındırlık işleri tespit edilecekti (Zaman Gazetesi, 20 Ekim 1909: 2).

Vilayet idaresine dair kabul edilen bu hususlar dikkate alındığında; bir vilayetin mülki taksimatı hususunda yapılacak girişimlerde benimsenecek noktalar ve yine özellikle bölgeye atanan en üst görevli olan valinin görev ve yetkilerinde meşrutiyetle birlikte değişen yeni anlayış ortaya konmaktadır. Bu bağlamda benimsenen bu yeni anlayış tarzının gerek idari yapıda getirilecek yeni düzenlemeler açısından gerekse bölgeye atanan valilerin özellikleri açısından Selanik Vilayeti'ne olan yansımaları aşağıdaki bölümlerde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.1.2. II. Meşrutiyet Yıllarında Selanik Vilayeti'nin İdari Taksimatı: İdari Alanda Yapılan Değişiklikler

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Selanik Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatlanması çerçevesinde sancaklar ve sancaklara bağlı kazalardan oluşmaktaydı. Bu idari taksimata göre Selanik Vilayeti; Merkez Sancağı başta olmak üzere, Siroz Sancağı, Drama Sancağı ve Taşoz Sancağı adında toplam dört sancaktan meydana gelmekteydi. Merkez Sancağı; Ksendire, Karaferye, Yenice-i Vardar, Vodina, Lankaza, Gevgili, Avrethisar, Doyran, Usturumca, Tikveş, Katrin, Aynaroz, Karacaabad kazalarından oluşmaktaydı. Siroz Sancağı ise, Menlik, Zihne, Razlık, Petriç, Demirhisar, Cuma-i Bala, Nevrekop olmak üzere toplam yedi kazadan oluşmakta idi. Drama Sancağı da, Kavala, Sarışaban, Pravišta, Rubcoz olmak üzere dört kazadan müteşekkil idi. Yine Taşoz, Selanik Vilayeti'ne bağlı bir sancak statüsündeydi.

Selanik Vilayeti'nin bu idari taksimatı aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilmiştir:

Tablo 1. 1326 (Hicri)/(1908/1909) Senesi Devlet Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Teşkilat Yapısı (1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1323: 916-925)

Sancak	Kaza	Sınıf	Nahiye
Selanik	Ksendire	1	İzvor
	Karaferye	2	Ağustos
	Yenice-i Vardar	2	Komeniçe
	Vodina	3	Ostrova
	Lankaza	3	-
	Gevgili	2	Notya
	Avrethisar	2	Karadağ
	Doyran	3	-
	Usturumca	2	Yeniköy
	Tikveş	3	Ruşden, Dernova?
	Katrin	3	Lithor, Gilindir
	Aynaroz	2	-
	Karacaabad	2	Fuştan?
	Siroz (Sınıf 2)	Merkez Kaza	2
Menlik		3	Karesna?
Zihne		3	-
Razlık		2	-
Petriç		3	Gorama?
Demirhisar		3	Poroy
Cuma-i Bala		3	-
Nevrekop		1	-
Drama (Sınıf 3)	Merkez Kaza	3	Prüşcan, Çeç
	Kavala	2	-
	Sarışaban	3	-
	Pravišta	3	Leftere
	Rubcoz	3	Tamraş, Dospat
Taşoz (Sınıf 3)	-	3	-

Yukarıdaki tablo Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi henüz başlamadan önceki Selanik Vilayeti'nin idari yapısını göstermektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere; Selanik Vilayeti, Merkez Sancak, Siroz Sancağı, Drama Sancağı ve Taşoz Sancağı olmak üzere toplam dört sancaktan ve bunlara bağlı kazalardan oluşmaktadır.

Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonraki dönemde Selanik Vilayeti'nin idari yapısında bazı değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bu değişiklikler ile birlikte Selanik Vilayeti'nin idari taksimatı şu şekilde belirmiştir.

Meşrutiyetin ilan edilmesinde sonra Selanik Vilayeti'nin idari taksimatı:

Tablo 2. 1326 (Rumi)/(1910/1911) Senesi Devlet Salnamesine Göre Selanik Vilayeti'nin Teşkilat Yapısı (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1326 Maliye, Altmış Beşinci Sene: 641-649).

Sancak	Kaza	Sınıf	Nahiye
Selanik	Ksendire	1	İzvor
	Karaferye	2	Ağustos
	Yenice-i Vardar	2	Komeniçe
	Vodina	3	Ostrova
	Lankaza	2	-
	Gevgili	2	Notya
	Avrethisar	2	Karadağ
	Doyran	3	-
	Usturumca	2	Yeniköy
	Tikveş	2	Ruşden, Dernova?
	Katrin	3	Lithor, Gilindir
	Aynaroz	2	-
	Karacaabad	3	Fuştan?
	Siroz (Sınıf 1)	Merkez Kaza	1
Menlik		2	Karesna?
Zihne		3	-
Razlık		2	Yakorit?
Petriç		2	Gorama?
Demirhisar		2	Poroy
Cuma-i Bala		2	-
Nevrekop		1	-
Drama (Sınıf 2)	Merkez Kaza	2	Prüşcan, Çeç
	Kavala	1	-
	Sarışaban	3	-
	Pravişta	3	Leftere
	Rubcoz	2	Tamraş, Dospat
	Taşoz	1	-

Tabloların incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, meşrutiyetin ilan edilmesinden sonraki süreçte Selanik Vilayeti'nin idari yapısında meydana gelen en dikkat çekici değişiklik üçüncü sınıf sancak statüsünde bulunan Taşoz'un, birinci sınıf kaza haline dönüştürülerek Drama Sancağı'na bağlanması olmuştur (Başbakanlık Osmanlı Arivi (BOA), DH. MKT., 2641/24, 01. L. 1326/27 Ekim 1908). Diğer yandan Siroz Sancağı'nın merkez kaza sayısında bir artış olduğu göze çarpar. Meşrutiyetin ilan edilmesinden önceki süreçte; Nikrita, Rondi, Çayağzı olmak üzere toplam üç nahiyeden oluşan Siroz Merkez Kazası'na Baraklı Cuma Nahiyesi de eklenerek sayı dörde çıkarılmıştır (BOA, TFR. I. SL, 195/19421, 28. B. 1326/26 Ağustos 1908). Ayrıca hiç nahiyesi bulunmayan Siroz Sancağı'na bağlı Razlık Kazası'na, Yakorit nahiyeye haline getirilerek eklenmiştir.

Diğer taraftan; sancakların ve kazaların bazılarının sınıf statüsünde değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda, ikinci sınıf olan Siroz Sancağı, meşrutiyetin ilanından sonraki süreçte birinci sınıfa; üçüncü sınıf olan Drama Sancağı'nın⁴ ise ikinci sınıfa terfi ettirildiği anlaşılmaktadır. Kazalardan ise, üçüncü sınıf olan Lankaza, Tikveş, Menlik, Petriç, Demirhisar, Cuma-i Bala, Rubcoz

⁴Drama Sancağı ile ilgili olarak yapılan değişikliklerden birisi de Çeç Nahiyesi ile ilgilidir. Drama Sancağı mülhakatından Çeç Nahiyesi merkezi yük istasyonuna nakledilmiştir. Bkz. *Zaman*, "Küçük Haberler", 15 Recep 1327 (2 Ağustos 1909), s.3.

kazaları meşrutiyetten sonra ikinci sınıfa; ikinci sınıftan olan Kavala Kazası birinci sınıfa yükseltirken; yine ikinci sınıf olan Karacaabad Kazası üçüncü sınıfa düşürülmüştür.

Bu yapılan ilk değişikliklerden sonra, 1327 (Rumi)/(1911/1912) yılında da bazı kazaların sınıf statüsünde değişikliklere gidildiği saptanmaktadır. Örneğin, üçüncü sınıf olan Sarışaban Kazası ikinci sınıfa dönüştürülmüştür (1327 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1327: 657-668). Sınıf statüsündeki değişiklikler 1328 (Rumi)/(1912/1913)'de de devam etmiş, üçüncü sınıftan olan Vodina ve Doyran Kazası ikinci sınıfa, ikinci sınıftan olan Aynaroz Kazası birinci sınıfa (1328 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1328: 687) ve yine ikinci sınıftan olan Gevgili Kazası ehemmiyetli bir mevkide bulunması gerekçesi ile birinci sınıfa terfi edilmiştir (BOA, MV., 144/21, 28. N. 1328/3 Ekim 1910). Buna karşılık ikinci sınıftan olan Sarışaban Kazası tekrar üçüncü sınıfa düşürülürken (1328 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1328: 687), vilayet dâhilindeki birinci sınıftan olan Taşoz Kazası mevkien ve idareten çok ehemmiyetli görülmediğinden dolayı üçüncü sınıfa düşürülmüştür (BOA, MV., 144/21, 28. N. 1328/3 Ekim 1910).

İdari değişikliklerden bir diğeri ise; Ksendire Kazası'nın büyüklüğü sebebiyle mülkiye, zabıta ve maliye işlerinde çıkan karışıklıkların giderilmesi için ikiye taksim edilmesi ve ikinci kısımda bir kaymakamlık teşkil edilmesi olmuştur (BOA., DH. MKT., 2669/12, 01. Za. 1326/25 Kasım 1908).⁵ Askeri açıdan Harbiye Nezareti'nce de bir mahzur görülmemesi üzerine Ksendire Kazası, ikiye taksim edilerek kaza ikinci sınıfa tenzil edilmiştir (BOA, DH. MKT., 2724/16, 08. M. 1327/30 Ocak 1909).⁶

Bu sınıf statülerinden ayrı olarak bazı kazalarda ise isim değişikliğine gidildiği görülmektedir. Örneğin Selanik Vilayeti dâhilindeki Rubcoz Kazası'na merkez kaza ismine nispetle Selimiye ismi verilmiştir (BOA, İDH., 1494/43, 18. Ş. 1330/2 Ağustos 1912).

2.2. II. Meşrutiyet Yıllarında Selanik Vilayeti'nin Mülki Yapısı

2.2.1. Vilayet İdaresi ve Vali: Meşrutiyet İdaresinde “Vali”

1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesi ile eski eyalet sistemi yerine vilayet sistemine geçilmiş ve buraların yönetimi geniş yetkili bir vali yönetimine verilmiştir. Vilayet Nizamnamesi valinin görev ve yetkileri konusunda büyük değişiklikler getirmiş, vilayetin mülki, mali, zabıta ve siyasi işlerini ve bu hukuki ahkâmının icrasını, valinin yetki ve sorumluluğuna vermişti. (Lewis, 2007: 384).

Bu nizamnameden sonra hazırlanan 1876 Kanuni Esasi'sinin bütün bir bölümü vilayet ile ilgiliydi. Bu bölüm vilayet idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığı ilkesini teyit ederek, özel bir kanunun valinin yetki ve ödevlerini düzenleyeceğini bildirmekteydi. Bu görevler bayındırlık işleri, tarım, sanayi, ticaret, ulaştırma ve eğitimin geliştirilmesini içine alıyordu. Yeni vilayet nizamnamesi tasarısı Meclisi Mebusan'da görüşülüp kabul edildi, fakat parlamento kapatılınca tasarısı ve bizzat Kanuni Esasi süresiz olarak rafa kaldırılmıştı. Bundan sonra, 1864 Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı il idaresinin esas kanunu olarak kaldı (Lewis, 2007: 386). 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması, il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddesinin uygulanması sorununu yeniden ortaya çıkardı. Sonunda, kabul edilen kanun (Lewis, 2007: 387; Görel, 1952: 17) valiye düzeni korumak, bayındırlık işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek için gerekli yetki ve takdir hakkını vermişti (Görel, 1952: 17).

⁵Ksendire Kazası'nın ikiye taksim edilmesi konusu Selanik'te yayınlanan İttihat ve Terakki gazetesinde geçen haberde şu şekilde veriliyordu: “Ksendire kazasını teşkil eden köylerin dağınık olması nedeniyle umur-u inzibat açısından bazı sorunlar olduğu anlaşılmasından dolayı kazanın ikiye taksimiyle, kaymakamlığın ikinci sınıfa tenzili Meclis-i İdare-i Vilayet'ce taht-ı karara alınarak teşkilatın bu suretle icrası Selanik Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne işar olunmuştur.” *İttihat ve Terakki*, “Selanik”, 13 Kasım 1908, s. 2.

⁶Ksendire Kazası'nın ikiye taksimi ile yeni teşkil olunan nahiye ve karyeler için bkz. BOA., DH. MUI., 2-2/28, 17. Ş. 1327 (3 Eylül 1909); *Zaman*, “Ksendire Kazası”, 13 Şevval 1327 (28 Ekim 1909), s. 2.

Bu noktada Kanuni Esasi’de vilayetin idare usulünde “tevs-i mezuniyet” kaidesi kabul edilmiş ve bu karar gereğince de valiler, şimendifer, şose, liman, rıhtım gibi bayındırlık işlerinde ve ziraat, sanayi, ticaret şirketlerinin tesisinde, maarif hususu ve çeşitli konularda yetki genişliğine sahip olmuşlardı (Yeni Asır Gazetesi, 18 Temmuz 1324 /31 Temmuz 1908: 1).

Meşrutiyetin ilanının ardından diğer tüm alanlarda olduğu gibi mülki alanda da bir takım ıslahat projeleri düzenlendiğinden vilayetlere atanacak yöneticilere büyük önem verilmiştir. Basında yer alan haberlerde de görüldüğü üzere yeni Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından; vilayet idaresine, vali, mutasarrıf ve kaymakamların ve diğer mülki memurların seçimine büyük bir önem verildiği anlaşılmaktadır (Zaman Gazetesi, 13 Şaban 1327/30 Ağustos 1909: 3).

2.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Selanik Vilayeti’ne Atanan Valiler

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra vilayet valilerinin hemen değiştirilmesine gidilerek, ilgili görevlere yeni kişilerin tayinine Babıalce karar verilmiştir (Yeni Asır Gazetesi, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908: 2).

Bu noktada meşrutiyetin ilan edilmesinin hemen ardından Selanik Vilayeti için de vali değişimine gidildiği görülmektedir (BOA, DH. MKT., 1275/53, 06. B. 1326/4 Ağustos 1908; Foreign Office (FO), Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908).⁷ Bu bağlamda, mevcut Selanik Valisi Nazım Paşa Edirne valiliğine tayin edilerek (BOA, DH. MKT., 1275/53, 06. B. 1326 /4 Ağustos 1908), yerine Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi Reisi Daniş Bey 20 bin kuruş maaş ve beş bin kuruş tahsisat ile vali olarak atanmıştır (BOA, DH. MKT., 1277/78, 12. B. 1326/10 Ağustos 1908). Daniş Bey yaklaşık olarak bir yıl süre ile Selanik valiliği yapmıştır. Bundan sonra yine vali değişimine gidilerek, Selanik valiliğine mahkeme-i temyiz azasından İbrahim Bey’in tayin edildiği görülmektedir (BOA, İ. DH., 1477/22, 29. Ş. 1327/15 Eylül 1909). İbrahim Bey ise iki yılı aşkın bu görevde kaldıktan sonra; Selanik Vilayeti’nin sahip olduğu önem ve nezaket sebebiyle, valiliğin iktidar ve her alanda yeterli bir kişiye devredilmesinin gerekli görülmesinden dolayı yeniden vali değişikliğine gidilmiş ve önceden Saruhan Sancağı mebusluğuna seçilmiş olan Hüseyin Kazım Bey’in, gerçekleştirmiş olduğu hizmetler ile halkın güvenini kazanmış olmasından dolayı Selanik Vilayeti’ne vali olarak atanması uygun görülmüştür (BOA, İ. DH., 1493/34, 18. Ca. 1330/5 Mayıs 1912). Kazım Bey atandığı bu görevde kısa bir süre hizmet ettikten sonra Selanik Vilayeti için yeniden vali değişimine gidildiği görülmektedir. 8 Ramazan 1330 (21 Ağustos 1912) tarihinde çıkan bir kararla Selanik Vilayeti valiliğine Arnavutluk Heyet-i Tahkikiye Azasından ve Selanik eski valisi Daniş Bey yeniden vali olarak tayin edilmiştir (BOA., İ. DH., 1494/83, 8. N. 1330/21 Ağustos 1912). Daniş Bey ikinci kez geldiği bu görevde kısa süreliğine vekâleten kaldıktan sonra yeniden değişikliğe gidilecek ve Selanik Vilayeti valiliğine bu kez Selanik Vilayeti’nin uzun müddet vekâleten idaresi muvaffak olamayacağı gerekçesi ile Sivas eski valisi Nazım Paşa tayin edilecektir (BOA, İ. DH., 1495/67, 8. L .1330/20 Eylül 1912).

II. Meşrutiyet döneminde Selanik Vilayeti’nde görev yapan bu valiler aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır:

Tablo 3. İkinci Meşrutiyet Dönemi Selanik Vilayeti Valileri

Vali	Göreve Geliş Tarihi
Daniş Bey	12 Recep 1326/(10 Ağustos 1908)
İbrahim Bey	29 Şaban 1327/(15 Eylül 1909)
Hüseyin Kazım Bey	19 Cemaziyülevvel 1330/(6 Mayıs 1912)
Daniş Bey	8 Ramazan 1330/(21 Ağustos 1912)
Nazım Paşa	8 Şevval 1330/(20 Eylül 1912)

⁷Basında yer alan haberler açısından değerlendirildiğinde Selanik valiliği için üç aday vardı. Bunlar Siroz Mutasarrıfı Reşid Paşa, Dersaadet Tahsilât Müdürü Kemal Bey’in damadı Rıfat Beyfendi, Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi Reisi Daniş Beyfendi. *Yeni Asır*, “Selanik Valiliği”, 27 Temmuz 1324 (9 Ağustos 1908), s. 2.

Selanik Vilayeti'nin önemine binaen idaresinin iktidar sahibi birisinin elinde olması gerekmektedir (BOA, DH. MKT., 2747/92, 02. S. 1327/23 Şubat 1909). Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere meşrutiyetin ilan edilmesi ile Selanik'in elden çıkması arasındaki geçen yaklaşık olarak dört yıllık süreçte beş valilin görevde bulunduğu görülmektedir. Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Selanik Vilayeti için sık sık vali değişimine gidildiği söylenebilir. Diğer yandan, atamalarda gerekçeler göz önünde tutulduğunda bölgenin sahip olduğu önem ve nezaket sebebiyle, bölgeye atanacak valilerin özellikle işinde ehil ve her alanda yeterliliği görülen, dirayetli, muktedir, halkın güvenini kazanmış kişilerden seçildiği saptanmaktadır.

2.2.3. Valiler “Mülhakatta”

Meşrutiyet yıllarında Selanik valilerinin eski geleneğin dışına çıkarak görevlerini son derece aktif bir şekilde ifa ettikleri göze çarpar. Bu bağlamda özellikle vali olarak görev alan kişilerin vilayetin çeşitli kazalarını dolaşarak bir takım tespitlerde bulunmak, halkın sorunlarını dinlemek, şikâyetlerini değerlendirmek, bölgenin eksiklerini saptayarak çözümler getirmek ve tahkikatlarda bulunmak şeklinde faaliyetlerde buldukları görülmektedir.

Bu tarzdaki girişimlerden ilkinin meşrutiyetin ilanının hemen ardından Selanik'e vali olarak atanan Daniş Bey tarafından gerçekleştirilmiş olduğu basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Daniş Bey'in, 20 gün sürecek bir programla vilayetin mülhakatlarını dolaştığı görülmektedir. 9 Şaban 1327 (26 Ağustos 1909) tarihinde Zaman gazetesine Demirhisar'dan bildirildiğine göre, Daniş Bey Demirhisar'a geldiğinde ilk olarak hükümet konağına gitmiş, mebusan ve ruhani memurlar ile eşrafi ziyaret etmişti. Ayrıca genel durum hakkında gerekli kişilerle tahkikatta bulunmuş ve memleketin gelişebilmesi için daima hükümetle ortak mesaide bulunmasını eşrafa bildirmişti (Zaman Gazetesi, 9 Şaban 1327/26 Ağustos 1909: 2). Daniş Bey'in aynı doğrultudaki çalışmalarını Petriç (Zaman Gazetesi, 14 Şaban 1327/31 Ağustos 1909: 3), Menlik (Zaman Gazetesi, 14 Şaban 1327/31 Ağustos 1909: 3), Razlık (Zaman Gazetesi, 24 Şaban 1327/10 Eylül 1909: 2), Nevrekop (Zaman Gazetesi, 23 Şaban 1327/9 Eylül 1909: 2), Drama ve Siroz'da da sürdürdüğü görülmektedir (Zaman Gazetesi, 18 Şaban 1327/4 Eylül 1909: 2). Diğer taraftan bu tür faaliyetlerin Daniş Bey'den sonra iş başına gelen valiler tarafından da yürütüldüğü yine basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır (Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 19 Safer 1328/3 Mart 1910: 4).

Basında yer alan bu haberler değerlendirildiğinde meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte klasik vali anlayışında bir takım değişimler yaşandığı, valilerin vilayetin çeşitli bölgelerini dolaşarak orada gerek devlet görevlilerini teftiş, gerek eşraf ve halkla görüşerek gerekli tespitlerde bulunmak, halkın sorunları dinlemek, şikâyetlerini değerlendirmek, bayındırlık açısından bölgenin eksiklerini saptamak, kazanın ahvali hakkında tahkikatta bulunmak gibi girişimleri olduğu saptanmıştır.

Bu durum Selanik Vilayeti valilerinin 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması ile kabul edilen il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddesinin (Lewis, 2007: 387) amacı olan “*valilerin düzeni korumak, bayındır işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek*” (Görel, 1952: 17) konusunda verdiği gerekli yetki ve takdir hakkı doğrultusunda faaliyette bulduklarını göstermektedir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında ve özellikle 19. yüzyıl valileri göz önünde tutulduğunda, valinin misyonunda büyük bir değişim yaşandığı görülmektedir. Çünkü 19. yüzyılın birinci yarsısında Selanik'te valilik yapanlar şehre ilgi göstermemişler, özellikle Makedonya'da eşkıyaya karşı askeri operasyonların sürdürülmesi ile uğraşmışlardı. Bu noktada Selanik Vilayeti valiliği, Osmanlı idaresinde parlak bir kariyer yapmayı arzulayanların peşinden koştuğu bir yer olmamıştı. Daha ziyade gözden düşmüş politikacılar bu göreve getirilir, baş şehirden uzağa tayin edilmek padişahın verdiği bir ceza diye görülürdü. Bu bağlamda özellikle Tanzimat ile başlayan valilerin şehrin durumu ile ilgilenme yönündeki yeni valilik anlayışı

(Mazower: 2007: 159) meşrutiyetle birlikte artan bir hızla gelişerek, ona 19. yüzyıldakinden çok farklı bir durum kazandırmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte devlet kademelerinin her alanında yeni ilkeler benimsenmiş ve bu yeni anlayışın Selanik Vilayeti'ne yansımaları görülmüştür. Bu bağlamda idari ve mülki alanda, özellikle vatanın idari açıdan ıslahata ihtiyacı olduğu ilkesi kabul edilmiş, mülki taksimatlardaki aksaklıklar üzerinde durularak söz konusu taksimatlarda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Diğer taraftan, vilayetlerde idarecilere yetki genişliği maddesi kuvvetle müdafaa edilmiş, özellikle bölgeye atanan en üst görevli olan valinin görev ve yetkilerinde meşrutiyetle birlikte değişen yeni anlayış ortaya konmuştur.

Bu noktada benimsenen yeni ilkeler çerçevesinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonraki süreçte Selanik Vilayeti'nin idari yapısında meydana gelen en dikkat çekici değişiklik üçüncü sınıf sancak statüsünde bulunan Taşoz Sancağı'nın, birinci sınıf kaza haline dönüştürülerek Drama Sancağı'na bağlanması olmuştur. Diğer yandan Siroz Sancağı'nda da yeni düzenlemelere gidilerek, söz konusu sancağın meşrutiyetin ilan edilmesinden önceki süreçte Nikrita, Rondi, Çayağzı olmak üzere toplam üç nahiyeden oluşan Siroz Merkez Kazasına, Baraklı Cuma Nahiyesi de eklenerek sayı dörde çıkarılmıştır. Ayrıca hiç nahiyesi bulunmayan Siroz Sancağı'na bağlı Razlık Kazası'na Yakorit nahiyeye haline getirilerek eklenmiştir. Diğer taraftan idari alanda takip edilen bu politikalar kapsamında değerlendirildiğinde; gerek sancakların ve gerek kazaların bazılarının sınıf statüsünde değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere meşrutiyet sisteminde benimsenen yeni ilkeler çerçevesinde Selanik'in idari yapısında bir takım yeni düzenlemelere gidildiği saptanmaktadır.

Mülki politikalar kapsamında değerlendirildiğinde ise, 1908 Kanuni Esasi'si il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören bir anlayış getirmiş ve böylece valiye düzeni korumak, bayındırlık işlerini yürütmek, mahalli işleri etkinlikle yönetmek için gerekli yetki ve takdir hakkını vermiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Selanik'e atanan valiler konusunda da bu ilkeler doğrultusunda hareket edildiği ve II. Meşrutiyet yıllarında Selanik Vilayeti'ne Daniş Bey, İbrahim Bey, Hüseyin Kazım Bey ve Nazım Paşa'nın vali olarak tayin edildiği saptanmıştır. Böylece meşrutiyetin ilan edilmesi ile Selanik'in elden çıkması arasındaki geçen yaklaşık olarak dört yıllık zaman dilimi içerisinde beş valinin görevde bulunduğu saptanmıştır. Bundan dolayı incelenen zaman diliminde Selanik Vilayeti için sık sık vali değişimine gidildiği sonucuna ulaşılabilir. Diğer yandan, atamalardaki gerekçeler göz önünde tutulduğunda, bölgenin haiz olduğu ehemmiyet ve nezaket sebebiyle bölgeye atanacak valilerin özellikle işinde ehil ve her alanda yeterliliği görülen, dirayetli, muktedir, halkın güvenini kazanmış kişilerden seçildiği saptanmıştır. Ayrıca meşrutiyet yıllarında Selanik valilerinin eski geleneğin dışına çıkarak görevlerini son derece aktif bir şekilde ifa ettikleri gözlenmektedir. Bu noktada meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte klasik vali anlayışında bir takım değişimler yaşandığı, özellikle valilerin vilayetin çeşitli bölgelerini dolaşarak gerek devlet görevlilerini teftiş ve gerek eşraf ve halkla görüşerek gerekli tespitlerde bulunmak, halkın sorunları dinlemek, şikâyetlerini değerlendirmek, bayındırlık açısından bölgenin eksiklerini saptamak, kazanın ahvali hakkında tahkikatta bulunmak gibi faaliyetlerde buldukları saptanmıştır. Bu durum Selanik Vilayeti valilerinin 1908'de Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması ile kabul edilen il idaresinde yetki genişliği ve görev ayrılığını ön gören 108. maddesinin amacı olan “*valilerin düzeni korumak, bayındır işlerini yürütmek ve mahalli işleri etkinlikle yönetmek*” konusunda verdiği gerekli yetki ve takdir hakkı doğrultusunda faaliyette bulduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA**Arşive Belgeleri****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul**

- BOA, DH. MKT., 1275/53, 06. B. 1326/4 Ağustos 1908.
 BOA, DH. MKT., 1277/78, 12. B. 1326/10 Ağustos 1908.
 BOA, DH. MKT., 2641/24, 01. L. 1326/27 Ekim 1908.
 BOA, DH. MKT., 2669/12, 01. Za. 1326/25 Kasım 1908.
 BOA, DH. MKT., 2724/16, 08. M. 1327/30 Ocak 1909.
 BOA, DH. MKT., 2747/92, 02. S. 1327/23 Şubat 1909.
 BOA, DH. MUİ., 2-2/28, 17. Ş. 1327/3 Eylül 1909.
 BOA, İ. DH., 1477/22, 29. Ş. 1327/15 Eylül 1909.
 BOA, İ. DH., 1493/34, 18. Ca. 1330/5 Mayıs 1912.
 BOA, İ. DH., 1494/43, 18. Ş. 1330/2 Ağustos 1912.
 BOA, İ. DH., 1494/83, 8. N. 1330/21 Ağustos 1912.
 BOA, İ. DH., 1495/67, 8. L. 1330/20 Eylül 1912.
 BOA, MV., 144/21, 28. N. 1328/3 Ekim 1910.
 BOA, TFR. I. SL, 195/19421, 28. B. 1326/26 Ağustos 1908.

Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

- F.O. Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908: (Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105 of February 17, 1909, R. February 22, 1909.), 17th February 1909.

Salnameler

- 1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye. (1323),* Altmış Dördüncü Sene, Dersaadet: Matba-i Ahmet İhsan.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1326 Maliye. Altmış Beşinci Sene, Selanik Matbaası.
1327 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye. (1327). Altmış Altıncı Sene, Dersaadet: Selanik Matbaası.
1328 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye. (1328). Altmış Yedinci Sene, Dersaadet: Selanik Matbaası.

Gazeteler

- İttihat ve Terakki
 Tasvir-i Efkâr
 Yeni Asır
 Zaman

Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Adanır, F. (2001). *Makedonya Sorunu.* (Çeviren: İ. Catay). İstanbul: TVYY.
 Çadırcı, M. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 211-231.
 Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara: İmge Yayınları.
 Delilbaşı, M. (1976). Selanik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı Venedik Savaşı (1423-1430). *Bellekten*, C.XL, S.160, 573-588.
 Delilbaşı, M. (1987). Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması. *Bellekten*. C.LI, S.199, 75-106.

- Delilbaşı, M. (1989). *Johannis Anagnostis "Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih" (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)*. XVIII. Dizi-Sa.8, Ankara: TTK.
- Delilbaşı, M. (1999). *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*. E. A. Zachariadou (Ed.), Ö. Arıkan, E. Güntekin, T. Altınova (Çeviri Ed.), 16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik (ss. 73-91). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1997). *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Georgeon, F. (1999). *Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanlar'ın Uyanışı*. (Hazırlayan: G. Veinstein), (Çeviren: C. Akalın), Müslüman ve Dönme Selanik (ss. 113-127). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Gökacı, M. A. (2001). *Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Görelı, İ.H. (1952). *İl İdaresi*, Ankara.
- İnalçık, H. (1995). Eyalet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.11, İstanbul: TDV, 548-550.
- Bernard, L. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. 10. Baskı. (Çeviren: M. Kıratlı). Ankara: TTK.
- Karal, E.Z. (1947). *Osmanlı Tarihi*. Cilt. VII. Ankara.
- Mazower, M. (2007). *Selanik: Hayaletler Şehri -Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)-*. (Çeviren: G. Çağalı Güven), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*. Ankara: Hil Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTKY.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: BDAGM, Yayın No: 21.
- Törük, V. (1945). *Türkiye'de İdare Teşkilatı*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları.